

Doğum Türü Değişkeninin Bağlanma Örüntüsü Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi

A. Şebnem SOYSAL*, Ferhunde ÖKTEM**, Ebru ERGENEKON***,
Emel ERDOĞAN****

ÖZET

Bu çalışma doğum türü değişkeninin (erken doğum-zamanında doğum) bağlanma örüntüsü üzerindeki etkinliğini değerlendirmek üzere desenlenip düzenlenmiştir. Bu amaçla, 1988-1999 yılları arasında Hacettepe Üniversitesi ve Gazi Üniversitesi Hastaneleri'nin Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı Yenidoğan Yoğun Bakım Ünitelerinde bakım ve tedavileri yapılan 30 erken doğan bebek (15 kız, 15 erkek) ile Sağlam Çocuk Ünitelerinde izlenen 30 zamanında doğan bebek (15 kız, 15 erkek) 3., 6. ve 9. aylarda Bağlanma Sorgulama Anketi ile boylamsal olarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonunda tüm bebeklerin sağlıklı bir bağlanma ilişkisi kurabildikleri görülmüştür. Bununla beraber erken doğan bebeklerin, zamanında doğan bebeklere göre bağlanma örüntüsünü daha geç kazandıkları görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Bağlanma, erken doğum, bağlanma sorgulama anketi.

KLİNİK PSİKIYATRİ 2000;3:75-85

SUMMARY

Study of Birth Type Variable on Attachment Pattern

The aim of the study was to investigate the effects of the birth type on the attachment pattern. Study group consist of 30 premature infants (15 girl, 15 boy) whose pregnancy ages were below 37 weeks of gestation 30 (15 girl, 15 boy) term infants

above 3000 gram during same period, whose care and treatment were done between 1998-1999 in Hacettepe University İhsan Doğramacı Children Hospital, Gazi University Medical Faculty Children's Health and Diseases Department and Newborn Treatment Unit. The Attachment Examine Questionnaire was used to determine attachment pattern. At the end of the study all the infants could manage to establish a healthy attachment relation. However early inborn infants in contrast to term infants established attachment relation lately.

Key Words: Attachment, early birth, attachment questionnaire.

GİRİŞ

İnsan, topluluk halinde yaşayan bir organizmadır ve başka insanlarla bir arada bulunma isteği içerisindedir. İnsan yavrusu, biyolojik açıdan gözlenen özel durumu nedeniyle, yaşamını sürdürebilmek için, diğer türlerin yavrularına oranla, çok daha uzun süre anne-babasının doğrudan yardımına muhtaçtır. Bu kaçınılmaz durum, insan türünden organizmaların bir arada yaşama, eğilim ve gereksinimlerini, özellikle de bağlanma ihtiyacını açıklamaktadır. Bebeklik döneminde duygusal gelişimin sağlıklı olabilmesinde anahtar rolü ana - baba oynamaktadır. Hayatın ilk üç yılında ortaya çıkan bir çok psikopatolojinin kaynağı, bebeğin birincil bakıcısı ile olan ilişkisinin niteliği ile yakından ilişkilidir. Ortaya çıkan çoğu patoloji, bu ilişkinin ele alınmasını gerektirmekte ve klinik açıdan tedavinin temelini oluşturmaktadır (Zeanah ve ark. 1997). Bu nedenle, bebek ile birincil bakıcısı arasındaki ilişki örüntülerinin berraklaştırılması ve dinamiklerin saptanması önem kazanmaktadır. Çok

* Uz. Psk., Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, ***Yrd. Doç. Dr., Neonatoloji Bilim Dalı,

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Psikiyatrisi Anabilim Dalı, ****Uz. Psk., Pediatrik Nöroloji Bilim Dalı, ANKARA

yeni bir alan olmakla birlikte bebeklik psikopatolojisinin üzerinde önemle durduğu konulardan birisi de bağlanma örüntüsüdür. Bu örüntünün oluşması sırasında ortaya çıkan psikopatolojilerin bebek ve ailesi üzerindeki etkilerinin incelenmesi alanın önde gelen çalışma konularındandır.

Bağlanma (attachment), yaşamın ilk günlerinde başlayan, duygusal yönü ağır basan ve olması beklenen bir durumdur. Bebeklikteki bağlanma kavramı; belirli bir kişiye olumlu tepkilerin verilmesi, zamanın büyük bir kısmının o kişiyle birlikte geçirilmek istenmesi, herhangi bir korku yaratan durum veya obje karşısında hemen o kişinin aranması, bağlanılan kişinin varlığının duyumsanmasına eş zamanlı olarak rahatlama duygusunun eşlik etmesi gibi duygu ve davranış örüntülerinin tümünü kapsamaktadır (Morgan 1991, Erkuş 1994). Yaşamın ilk altı ayında şekillenen bağlanma örüntüsü üzerinde en etkili süreç çeşitli nedenlerle anne, baba ve çocuğun birbirlerinden ayrılmasıdır. Bu ayrılık doğumun hemen ardından hastanede uzun süreli tedavi görme şeklinde gerçekleştiğinde, bağlanma örüntüsünü olumsuz yönde etkilediği görülmektedir (Soysal ve ark. 1999).

Bolwby (1988), yenidoğan bebeklerin ve çocukların, bakıcıları ile ilişki kurma ihtiyacı içerisinde olduklarını vurgulamıştır. Anne ile bebek arasındaki ilişki yakınlık arayışı ile belirginleşmektedir (Hortaçsu 1991). Goodfriend (1993), çeşitli nedenlerle doğumdan hemen sonra annelerinden ayrılarak, özel bakıma alınan bebeklerde; gelişmenin yavaşladığını ya da durduğunu, bu bebeklerin yemek yemediklerini, sosyal geri çekilme yaşadıklarını ve yüzlerinde sürekli üzüntülü bir ifade taşıdıklarını belirtmiştir. Boccio ve arkadaşları (1994), birincil bağlanma objesinden herhangi bir sebeple ayrılma durumlarında, bebeğin kalp atım hızının yükseldiğini ve nörobiyolojik sistemlerin işleyişinde farklılaşmalar olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Bu noktada bağlanma örüntüsünün ilk oluşum süreci önem kazanmaktadır. Başlangıç yaşı, bağlanma şiddeti ve birincil bağlanma objesi bağlanmanın üç temel parametresini oluşturmaktadır (Schaffer ve Emerson 1964). Bebeklik döneminde bağlanma aşamalar halinde gözlenmektedir. Doğumdan hemen sonra insan yavrusunun doğası gereğince başlayan bağlanma; meme arama, başı döndürme, emme, yutma, parmak emme, yakalama, anneye yönelme, beslenme saatlerini sezinleme ve hazırlanma şeklinde kendisini göstermektedir. Sekizinci haftayla birlikte bebek

bakıcısına yönelmeye başlamaktadır. Bebek bu dönemden itibaren bakıcısına gülümsemekte, uzun süreli göz ilişkisi kurmakta ve diğer insanlara göre ona daha fazla ses çıkartmaktadır. Onun yanında kendisini daha rahat hissetmektedir (Kaplan ve ark. 1994). Yedinci ayla birlikte bebekler çevrelerindeki ilişki örüntülerini anlamlandırmaya başlarlar. Bu dönemde, bebek gerçek ve belirgin bir objeye yönelmektedir. Bu ay öncesinde anne, bebek için çok önemli değilken, yedinci aydan itibaren bağlanma ilişkisiyle bebek çok geniş yelpazede olan sosyal ilişkilerini sınırlandırmaktadır. Artık bebek, ilgisini, tüm ihtiyaçlarını karşılayan kişiye yöneltmektedir. Bu dönemden itibaren bebekler yabancı kişilerle karşılaştıklarında korku, kaygı ya da kaçma davranışlarında bulunmaktadırlar (Joseph 1992). Bağlanma tam olarak altı ay ile yirmi dört ay arasında şekillenmektedir. Bu dönemin ardından çocuk yaşamında gerek birincil bakıcısıyla gerekse de diğer insanlarla geliştireceği karmaşık yapıdaki ilişkilere girecektir (Kaplan ve ark. 1994).

Zeanah ve arkadaşları (1993), bağlanma ilişkisinin niteliğinin anne ile bebek arasındaki ilişki tarzı ile şekillendiğini belirtmişlerdir. Anne-bebek ilişkisindeki ilk süreç, açlık ve susuzluk gibi fizyolojik ihtiyaçların karşılanmasıdır. Bunun ardından, annenin bebeği ile geçirdiği zaman dilimi ve bu zaman dilimini nasıl kullandığı önem kazanmaktadır. Bebeğin, sosyal ve duygusal açıdan gelişebilmesinde bakıcının duyarlılığı mevcut bağın kuvvetlenmesini sağlamaktadır (Denham 1993, Rijtt-Plooij ve Plooij 1993, Isabella 1993). Aynı şekilde bebeğin kendisini ifade edebilmesi ve ortaya koyabilmesinde de anne-baba çocuk ilişkisindeki duyarlılık önemlidir (Casiddy 1988). Anne çocuk ilişkisinde gerek anne gerekse de bebek birbirlerinin duygularına cevap verdikleri oranda aralarındaki duygusal iletişimin kalitesi artmaktadır (Rijtt-Plooij ve Plooij 1993). Bu durum, birincil bakıcının, bebeğin ihtiyaçlarını ne ölçüde ve ne şekilde karşıladığının etkililiği üzerinde durmaktadır (Dodson 1995). Bu noktada, hastanede uzun süreli bakım ve tedavileri yapılan bebeklerin uygun düzenekler oluşturularak anneleriyle sıklıkla temas içerisinde olmalarını sağlamak, emzirme saatlerine ek olarak anne ve bebeğin birlikte geçirebileceği zamanlar yaratılmasının önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır (Soysal ve ark. 1999).

Mental Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı (DSM-IV)'de bebeklik ya da küçük çocukluk dön-

minde görülen bozuklukların içerisinde "Bebeklik ya da Erken Çocukluk Dönemindeki Tepkisel Bağlanma Bozukluğu" başlığı altında ifade edilen patolojinin, beş yaşından önce başlaması gerekmektedir. Bozukluğun en önemli belirtisi, bebeğin ya da küçük çocuğun yaşamındaki pek çok alanda önemli ölçüde bozulma ve gelişim dönemine göre uygunsuz toplumsal ilişki kurma biçiminin olmasıdır. Ayrıca, kalıcı bağlanmanın kurulmasını önleyici şekilde birincil bakıcının sık sık değişmesi ya da çocuğun temel ihtiyaçlarının, sosyal ve duygusal gereksinimlerinin sürekli gözardı edilmesi de bozukluğun ölçütleri içerisinde yer almaktadır.

Erken doğan bebeklerde bağlanma bozukluğu görülme riski yüksektir. Bunun nedeni; erken doğan bebeklerin doğum haftalarına bağlı olarak uzun süre tıbbi gözlem altında tutulmaları ve bu nedenle de ailelerinden ayrı kalmalarıdır. Bu durum hem bebeği hem de aileyi olumsuz yönde etkilemektedir.

Bakerman ve Brown (1980), erken doğan bebeklerle, zamanında doğan bebeklerin bağlanma ilişkilerini inceledikleri çalışmalarında bir yaşına gelmiş olan bir grup bebeğe Ainsworth'un Yabancı Durum Testi'ni uygulamışlar; sonuçta anlamlı farklar elde edememişlerdir. Goldberg ve arkadaşları da (1986) benzer sonuçların bulunduğu araştırmalardan söz etmektedirler. Araştırmalarda belirgin bir farkın bulunmamasının nedeni, erken doğanların özelliklerinden (doğum yaşı, geçirdiği hastalıklar, tedavi süresince aileye olan yakınlık, evde gördüğü ilgi vb) kaynaklanmış olabilir.

Sonuç olarak, kişinin ilerideki ilişki biçimlerinin belirlenmesinde yaşamın ilk günlerinde kurulan bağlanma örüntüsünün etkisi tartışılmaz bir gerçektir. Yaşamın ilk aylarından itibaren şekillenen bağlanma ileride karşı cinsle olan ilişkileri ve eş seçimini de etkilemekte midir? Günümüzde araştırmacıların bağlanma konusunda araştırdıkları diğer bir sorudur. Öyleki, erken bağlanma ilişkisinin gelecekteki sevgi ilişkilerinin prototipi olduğu ileri sürülmektedir (Waters ve ark. 1994). Bu nedenle; bebeklik döneminde yaşanan patolojik bağlanma örüntülerinin gelecekteki ilişkiler üzerindeki etkisi (anne-babadan akranlara, akranlardan eş seçimine kadar bağlanma örüntülerinde meydana gelen değişiklikler) günümüzde önemini koruyan bir konu niteliğindedir.

Bu çalışmada doğum türü değişkenine (erken doğum-zamanında doğum) bağlı olarak hastanede bakım ve

tedavi görmeyen bağlanma örüntüsü üzerindeki etkileri incelenmiştir.

GEREÇ VE YÖNTEM

Denekler

Araştırmanın örneklemi, Hacettepe Üniversitesi İhsan Doğramacı Çocuk Hastanesi ve Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Bölümü, Yenidoğan Yoğun Bakım Üniteleri'nde 1998-1999 yılları arasında bakım ve tedavileri yapılan, gebelik yaşları 38 haftanın altında olan 30 erken doğan bebek ile aynı tarihlerde zamanında ve 3000 gramın üzerinde doğan 30 bebekten oluşmaktadır. Denekler, yaş, cinsiyet ve sosyo-ekonomik düzey bakımından eşleştirilmiştir. Araştırmanın örneklemini oluşturan deneklerle ilgili bilgiler özetlenmiştir:

Erken Doğan Bebekler: Gebelik yaşları 28 ile 37 hafta arasında değişen sürelerde 600-2000 gram arasında dünyaya gelen, 30 bebek (15 kız, 15 erkek) yer almaktadır. İntrauterin gelişme gerisi, 28 günün üzerinde oksijen tedavisi almış (kronik akciğer hastaları), sistemik steroid tedavisi alan, konvülsiyon geçiren ve herhangi bir nörolojik bozukluk tanısı almış (serebral palsi, mental motor retardasyon, hipoksik iskemik ensefalopati vb) olan bebekler çalışmaya alınmamıştır. Çalışmaya katılan bebeklerin iki gün ile 30 gün arasında (n=30; \bar{X} = 17 gün) küvözde bakım ve tedavileri yapılmıştır.

Çalışmada yer alan erken doğan bebeklerin yaş ortalamaları, yapılan üç değerlendirme dikkate alındığında, sırasıyla; (n= 30, \bar{X} 3= 4.3; n= 30, \bar{X} 6= 7.6; n= 30, \bar{X} 9 =10.7) aydır.

Zamanında Doğan Bebekler: Bu grupta, 38 ile 40 hafta arasında değişen sürelerde 3000 gram ve üzerinde doğan, 30 bebek (15 kız, 15 erkek) yer almaktadır. Bebeklerin yaş ortalamaları yapılan üç değerlendirme dikkate alındığında, sırasıyla, (n= 30, \bar{X} 3 =5.4; n=30, \bar{X} 6=8.1; n=30, \bar{X} 9=11.03) aydır.

Her iki grupta yer alan bebekler arasında çoğul bulunmamaktadır. Her iki grupta yer alan bebeklerin annelerinin eğitim ve meslek durumlarına ilişkin bilgiler Tablo 1'de verilmiştir. Tablo incelendiğinde erken doğan bebeklerin annelerinin grup içindeki dağılımları; ilkökul + ortaokul mezunu 10 (%33.3), lise mezunu 13 (%43.3), üniversite mezunu+üniversite sonrası eğitim alanlar 7'dir (%23.3). Zamanında doğan bebeklerin annelerin grup içindeki dağılımlarıysa; ilkökul mezunu+ortaokul mezunu 9 (%30),

Tablo 1. Örneklem grubunda yer alan bebeklerin annelerinin eğitim durumlarına ve mesleklerine göre dağılımları

	Erken doğan bebeklerin anneleri		Zamanında doğan bebeklerin anneleri	
	n	%	n	%
EĞİTİMİ				
İlkokul+Ortaokul	10	33.30	9	30.00
Lise	13	43.30	15	40.00
Üniversite	7	23.33	6	20.00
MESLEĞİ				
Ev Hanımı	20	66.66	17	56.66
Çalışıyor	10	33.33	13	43.33

lise mezunu 15 (%40), üniversite+ üniversite sonrası eğitim alanlar 6'dır (%20.00). Araştırma grubunda yer alan annelerin ($\bar{X}=2.90$) eğitim düzeyleri ile kontrol grubunda yer alan bebeklerin annelerinin eğitim düzeyleri ($\bar{X}=2.800$) arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($t=.259$, $sd=58$, $p<.796$).

Yine, Tablo 1'den izlenebileceği gibi, erken doğan bebeklerin annelerinin 20'si (%66.66) ev hanımı, 10'u (%33.33) ise çalışmaktadır. Zamanında doğan bebeklerin annelerininse 17'si (%56.66) ev hanımı, 13'ü (%43.33) de çalışmaktadır.

Erken doğan bebeklerin annelerinin yaşlarının 22-40 arasında değiştiği ($n=30$, $\bar{X}=25$, 5), zamanında doğan bebeklerin annelerinin yaşlarının 21-28 arasında değiştiği ($n=30$; $\bar{X}=n=21$, 28) görülmüştür.

Araştırmada yer alan değişkenler ve araştırma deseni

Araştırmada etkisi incelenen her biri iki ve ikiden fazla düzeyden oluşan üç değişken yer almıştır. Bunlar; doğum türü (erken doğum-normal doğum), deneğin cinsiyeti (kız-erkek) ve değerlendirme zamanıdır (3. ay, 6. ay, 9. ay). Araştırmanın bağımlı değişkenleri ise; bağlanma örüntüsünün kurulması ve bağlanmanın şiddetidir.

Araştırmanın amacını gerçekleştirmeye yönelik olarak, doğum türü (erken-normal) ve değerlendirme zamanı (3 ay - 6 ay- 9 ay) değişkenlerinin değişimlenmesi ile deneğin cinsiyetinin (kız-erkek) etkisinin incelenmesiyle oluşan 2x2x3'lük son faktörde tekrar ölçümlü Faktörlü Deney Deseni kullanılmıştır.

Veri toplama araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak; Bağlanma

Sorgulama Anketi (BSA) ve Gazi Sorunlu Doğan Yenidoğanları Gelişimsel Olarak Değerlendirme Formu (GYF) kullanılmıştır.

Bağlanma Sorgulama Anketi (BSA): Bağlanma Sorgulama Anketi (The Attachment Measure), bir bebeğin karşılaşılabileceği varsayılan yedi farklı ayrılık durumunda gösterebileceği olası protesto tepkilerini belirlemek amacıyla Schaffer ve Emerson (1964) tarafından geliştirilmiştir. Anket doğrultusunda, protesto davranışını gösterenlerin bu tutumunun hangi yaşta başladığı ve bağlanmanın başlama yaşı saptanmaktadır. Bebeğin gösterdiği tepkinin puanlanmasında ise; ayrılığa aldırılmama 0 puan, kabul edilebilir düzeyde ayrılık protestosuna 1 puan, çok şiddetli ayrılık protestosuna 3 puan verilmektedir. Bağlanmanın şiddeti 0-21 arasında değişmektedir. Bebeğin protesto davranışını gösterdiği kişilerin sayısı, kimlikleri, bağlanmanın genişliği ve kişi sayısının saptanabilmesi ölçek içindeki sorular yoluyla elde edilmektedir. Ölçek Türkçe'ye Şener (1989) tarafından çevrilmiş, Şener ve Türkmen'in (1989), Atatürk Yetiştirme Yurdu'nda yaptıkları bir çalışma ile son halini almıştır. Atasoy (1996) tarafından kültürümüze uyarlanmıştır.

Gazi Sorunlu Doğan Yenidoğanları Gelişimsel Olarak Değerlendirme Formu (GYF): Ergenekon ve Soysal (1998) tarafından geliştirilen form yenidoğan dönemindeki hastaların fiziksel, laboratuvar, psikometrik ve sosyo-demografik bilgilerinin kaydedilmesi amacıyla düzenlenmiştir.

İşlem

Deneklere üçer ay arayla (3., 6. ve 9. aylarda) BSA uygulanmıştır. Anket değerlendirilirken erken doğan

Tablo 2. Erken doğan bebeklerle zamanında doğan bebeklerin BSA'dan aldıkları puanların ortalama ve standart sapmaları

			3	6	9
Araştırma	Kız	X=	6.40	5.93	5.73
		S=	0.82	1.03	0.88
	Erkek	X=	6.66	6.33	5.93
		S=	0.81	0.81	0.96
Kontrol	Kız	X=	5.40	5.66	5.93
		S=	0.82	0.48	0.96
	Erkek	X=	5.40	5.13	5.13
		S=	0.82	0.51	0.51

X= Aritmetik ortalama, S= Standart sapma

bebekler için düzeltilmiş yaş kullanılmıştır. Hastalar aşı öncesinde ve sabah saatlerinde değerlendirilmiştir.

Araştırmanın istatistiksel analizleri "Statistical Package for Social Sciences (SPSS)" (Nie ve ark. 1975, Tabachnick ve Fidell 1996) paket programı kullanılarak yapılmıştır.

BULGULAR

I. Erken doğan bebeklerle zamanında doğan bebeklerin BSA'dan bağlanmanın kurulmasına yönelik olarak 3, 6 ve 9. aylarda aldıkları puanla ilişkin olarak yapılan tekrar ölçümlü çok yönlü varyans analizi sonuçları

Erken doğan bebeklerle zamanında doğan bebeklerin BSA'dan 3., 6. ve 9. aylarda yapılan ölçümler sonucunda aldıkları puanların ortalama ve standart sapmaları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Erken doğan bebeklerle zamanında doğan bebeklerin BSA'dan aldıkları puanların, koşul (erken doğan - zamanında doğan), cinsiyet (kız-erkek) ve değerlendirme zamanı (3. ay, 6. ay, 9. ay) değişkenlerine bağlı olarak değişip değişmediğini belirlemek amacıyla ilgili verilere 2x2x3 faktörlü, son faktörde tekrar ölçümlü varyans analizi uygulanmıştır. Analiz sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3'ten izlenebileceği gibi koşul temel etkisinin anlamlı olduğu görülmektedir ($F=21.76$, $sd=1$, $p<.000$). Bu durumda erken doğan bebekler ($\bar{X}=0.61$), zamanında doğan bebeklerden ($\bar{X}=0.54$) BSA'dan daha düşük puanlar almışlardır.

Tablo 3 incelendiğinde cinsiyet x koşul ortak etkisi anlamlı bulunmuştur ($F=5.61$, $sd=1$, $p<.021$). Ortak etkinin kaynağını bulmak için Tukey-HSD uygulanmıştır.

Tablo 3 incelendiğinde doğum türü x değerlendirme zamanı ortak etkisi anlamlı bulunmuştur ($F=5.88$, $sd=1$, $p<.021$). Ortak etkinin kaynağını bulmak için Tukey-HSD uygulanmıştır.

Tablo 4'te araştırma grubunda yer alan bebeklerle kontrol grubunda yer alan bebeklerin BSA'dan aldıkları puanlara yönelik olarak ortak etkinin kaynağını bulmak amacıyla hesaplanan Tukey-HSD sonuçları verilmiştir.

Tablo 5'te araştırma grubunda yer alan bebeklerle kontrol grubunda yer alan bebeklerin BSA'dan aldıkları puanlara yönelik olarak ortak etkinin kaynağını bulmak amacıyla hesaplanan Tukey-HSD sonuçları verilmiştir.

II. Erken doğan bebeklerle zamanında doğan bebeklerin bağlanmanın şiddetine yönelik olarak BSA'nın 3., 6. ve 9. aylarda aldıkları puanlara ilişkin olarak yapılan tekrar ölçümlü çok yönlü varyans analizi sonuçları

Erken doğan bebeklerle zamanında doğan bebeklerin bağlanma şiddetlerini belirlemek amacıyla BSA'dan 3., 6. ve 9. aylarda yapılan ölçümler sonucunda aldıkları puanların ortalama ve standart sapmaları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Erken doğan bebeklerle zamanında doğan bebeklerin BSA'dan bağlanmanın şiddetine göre aldıkları puan-

Tablo 3. Erken doğan bebeklerle zamanında doğan bebeklerin BSA'dan aldıkları puanlara koşul (erken doğan - zamanında doğan), cinsiyet (kız - erkek) ve değerlendirme zamanı (3. Ay, 6. Ay, 9. ay) değişkenlerine bağlı olarak uygulanan varyans analizi sonuçları

Kaynak	Kareler toplamı	sd	Ortalama kareler	F	P
A	.27	1	.27	.25	.617
B	23.47	1	23.47	21.76	.000***
A x B	6.05	1	6.05	5.61	.021*
Hata	60.40	56	1.08		
C	2.54	2	1.27	2.87	.061
A x C	1.41	2	.71	1.59	.208
B x C	5.21	2	2.61	5.88	.004**
A x B x C	1.23	2	.62	1.39	.253
Hata	46.60	112	44		
Toplam	147.18	179	0.82		

*p<.05, **p<.01, ***p<.001, A: Cinsiyet, B: Doğum türü, C: Değerlendirme zamanı

Tablo 4. Erken doğan bebeklerle zamanında doğan bebeklerin cinsiyet x koşul değişkenlerine ilişkin olarak BSA'dan aldıkları puanlardaki ortak etkinin kaynağını bulmak amacıyla hesaplanan Tukey - HSD sonuçları

	a ₁ b ₁	a ₁ b ₂	a ₂ b ₁	a ₂ b ₂
a ₁ b ₁	-			
a ₁ b ₂	5.88*	-		
a ₂ b ₁	1.56	10.56*	-	
a ₂ b ₂	8.33*	0.00	7.407*	-

*q .05;3-112 = 2.80

ların, koşul (erken doğan-zamanında doğan), cinsiyet (kız-erkek) ve değerlendirme zamanı (3. ay, 6. ay, 9. ay) değişkenlerine bağlı olarak değişip değişmediğini belirlemek amacıyla ilgili verilere 2x2x3 faktörlü, son faktörde tekrar ölçümlü varyans analizi uygulanmıştır. Analiz sonuçları Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7'den izlenebileceği gibi cinsiyet x değerlendirme zamanı ortak etkisi anlamlıdır (F=3.32, sd=2, p<.040). Cinsiyet x değerlendirme zamanı ortak etkisinin kaynağını bulmak için Tukey-HSD testi uygulanmıştır. Tablo 8'de araştırma grubunda yer alan bebeklerle kontrol grubunda yer alan bebeklerin BSA'dan aldıkları puanlara yönelik olarak ortak etkinin kaynağını bulmak amacıyla hesaplanan Tukey-HSD sonuçları verilmiştir.

Tablo 5. Erken doğan bebeklerle zamanında doğan bebeklerin doğum türü x değerlendirme zamanı değişkenlerine ilişkin olarak BSA'dan aldıkları puanlardaki ortak etkinin kaynağını bulmak amacıyla hesaplanan Tukey - HSD sonuçları

	c ₁ b ₁	c ₂ b ₁	c ₃ b ₁	c ₁ b ₂	c ₂ b ₂	c ₃ b ₂
c ₁ b ₁	-					
c ₂ b ₁	2.321	-				
c ₃ b ₁	4.074*	1.754	-			
c ₁ b ₂	6.608*	4.313*	1.764	-		
c ₂ b ₂	6.647*	4.288*	2.548	0.000	-	
c ₃ b ₂	5.862*	3.529*	1.754	0.392	0.39	-

*q .05;3-112 = 3.36

Tablo 7'den görüldüğü gibi cinsiyet x doğum türü x değerlendirme zamanı ortak etkisi anlamlıdır (F=8.18, sd=2, p<.000). Ortak etkinin kaynağını bulmak amacıyla Tukey - HSD testi uygulanmıştır. Tablo 9'da erken doğan kız bebeklerle zamanında doğan kız bebeklerin bağlanmanın şiddeti açısından 3., 6. ve 9. aylarda BSA'dan aldıkları puanlara yönelik olarak ortak etkinin kaynağını bulmak amacıyla hesaplanan Tukey-HSD sonuçları verilmiştir.

Tablo 10'da erken doğan erkek bebeklerle zamanında doğan erkek bebeklerin bağlanmanın şiddeti açısından 3., 6. ve 9. aylarda BSA'dan aldıkları puanlara yönelik olarak ortak etkinin kaynağını bulmak amacıyla hesaplanan Tukey-HSD sonuçları verilmiştir.

Tablo 6. Erken doğan bebeklerle zamanında doğan bebeklerin BSA'dan aldıkları puanların ortalama ve standart sapmaları

			3	6	9
Araştırma	Kız	X=	14.73	13.66	13.26
		S=	2.71	3.28	3.49
	Erkek	X=	12.06	15.13	14.33
		S=	2.84	2.47	2.52
Kontrol	Kız	X=	13.53	14.33	15.20
		S=	2.97	2.19	1.32
	Erkek	X=	13.20	13.53	13.26
		S=	2.17	1.55	2.01

X = Aritmetik ortalama, S= Standart sapma

Tablo 7. Erken doğan bebeklerle zamanında doğan bebeklerin BSA'dan bağlanmanın şiddetine göre aldıkları puanlara koşul (erken doğan - zamanında doğan), cinsiyet (kız - erkek) ve değerlendirme zamanı (3. ay, 6. ay, 9. ay) değişkenlerine bağlı olarak uygulanan varyans analizi sonuçları

Kaynak	Kareler toplamı	s.d.	Ortalama kareler	F	P
A	12.80	1	12.80	1.09	.301
B	.02	1	.02	.000	.965
A x B	10.76	1	10.76	.92	.342
Hata	656.67	56	11.73	11.73	
C	20.74	2	10.37	2.71	0.71
A x C	25.43	2	12.72	3.32	.040*
B x C	6.08	2	3.04	.79	.455
A x B x C	62.68	2	31.34	8.18	.000***
Hata	429.07	112	3.83		
Toplam	1224.25	179	6.83		

* p<.05, ***p<.001, A: Cinsiyet, B: Doğum türü, C: Değerlendirme zamanı

TARTIŞMA

Son yıllarda, anne-çocuk ilişkisi konusunda yapılan araştırmaların önemli bir bölümünü bağlanma örüntüsünün oluşturduğu görülmektedir (Donley 1993). Bu durumun en önemli nedeni ise, anne-baba çocuk ilişkisini ayrıntılandırabilmenin her iki nesil için de giderek önem kazanmasıdır. Çünkü bağlanma, çift yönlü bir süreçtir. Pek çok araştırmacı anne-çocuk ilişkisinin sürekliliğinin sonraki yaşantıların temelini oluşturduğunu ileri sürmektedir (Lewis 1990, Pearson ve ark. 1993, Roe ve Drivas 1993).

Çalışmada, bağlanma davranışını yordayan Bağlanma Sorgulama Anketi (BSA) incelendiğinde erken doğan bebeklerin zamanında doğan bebeklere göre daha düşük puanlar aldıkları görülmektedir (Tablo 2). Erken doğan kız bebekler ile zamanında doğan kız bebekler arasında ve erken doğan erkek bebekler ile zamanında doğan erkek bebekler arasında BSA'dan aldıkları puanlar açısından her üç değerlendirme zamanında da farklılıklar bulunmuştur. Özellikle farkın 3. ay ile 9. ay arasında belirginleştiği dikkat çekicidir. Erken doğan bebeklerin, zamanında doğan bebeklerin 3. aydaki bağlanma örüntülerini

Tablo 8. Cinsiyet x değerlendirme zamanı değişkenlerinin etkileşimde ortak etkinin kaynağını bulmak amacıyla BSA şiddet puanlarına uygulanan Tukey - HSD sonuçları

	c _{1a1}	c _{2a1}	c _{3a1}	c _{1a2}	c _{2a2}	c _{3a2}
c _{1a1}	-					
c _{2a1}	4.26*	-				
c _{3a1}	0.19	0.46	-			
c _{1a2}	2.97	2.70	3.16	-		
c _{2a2}	1.18	6.92*	1.38	0.17	-	
c _{3a2}	1.71	1.45	1.91	1.25	0.52	-

*q .05; 3-112 \cong 3.36**Tablo 9. Erken doğan kız bebeklerle zamanında doğan kız bebeklerin cinsiyet x doğum türü x değerlendirme zamanı değişkenlerine ilişkin BSA şiddet puanlarındaki ortak etkinin kaynağını bulmak amacıyla hesaplanan Tukey - HSD sonuçları**

	c _{1a1}	c _{2a1}	c _{3a1}	c _{1a2}	c _{2a2}	c _{3a2}
c _{1a1}	-					
c _{2a1}	3.04	-				
c _{3a1}	4.19*	1.14	-			
c _{1a2}	7.61*	4.19*	3.04	-		
c _{2a2}	1.14	4.19*	5.33*	8.76*	-	
c _{3a2}	1.14	1.90	3.04*	6.47*	2.28	-

*q .05; 3-112 \cong 3.36, q .05; 2-112 \cong 2.80

ancak 9. ayda yakaladıkları görülmüştür. Bunda, erken doğan bebeklerin annelerinin bebekleriyle ilk teması ilk otuz gün içerisinde gerçekleştirmelerinin etkili olduğu düşünülmektedir.

Yapılan değerlendirme sonucunda, duygusal gelişimde de annenin temel bir rol oynadığı görülmüştür. Yazında, anneye olan bağlanma davranışının ilk bir yıl içinde yapılan tüm değerlendirme testlerinde etkili olduğu ileri sürülmektedir (Crockenberg 1983). Bu noktada bağlanma örüntüsü yalnız duygusal gelişim açısından değil, bilişsel ve motor gelişimin sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi açısından da önem kazanmaktadır. Çalışmada yer alan erken doğan bebeklerin Bayley Bebekler İçin Gelişim Ölçeği' nin zihinsel alt ölçeğinden aldıkları puanların zamanında doğan bebeklerden ortalama olarak 2 ay gerisinde oldukları gözlenmiştir (Soysal 1999).

Tablo 10. Erken doğan erkek bebeklerle zamanında doğan erkek bebeklerin cinsiyet x doğum türü x değerlendirme zamanı değişkenlerine ilişkin olarak bağlanmanın şiddetine yönelik olarak BSA'dan aldıkları puanlardaki ortak etkinin kaynağını bulmak amacıyla hesaplanan Tukey - HSD sonuçları

	c _{1b1}	c _{2b1}	c _{2b1}	c _{2b2}	c _{3b1}	c _{3b2}
c _{1b1}	-					
c _{1b2}	3.05	-				
c _{2b1}	0.28	0.66	-			
c _{2b2}	4.28*	3.90*	4.57*	-		
c _{3a1}	0.57	0.95	4.85*	4.85*	-	
c _{3a2}	0.95	0.57	1.23	3.33	1.52	-

*q .05; 3-112 \cong 3.36, q .05; 2-112 \cong 2.80

Bir bebeğin, fiziksel olarak yaşayabilmesi için nasıl beslenmeye gereksinimi varsa ruhsal yaşamı içinde başkalarıyla bir arada olmaya ihtiyacı vardır. Bir aradalık birincil ihtiyaçların karşılanmasıyla şekillenmekte ve bağlanma ilişkisinin temelini oluşturmaktadır. Bağlanma ilişkisinin kökeni ve niteliği en erken dönemden itibaren anne -bebek ilişkisi biçiminde görülmektedir (Cynthia ve ark. 1993). Doğum ardından, ilk tenel temasın sağlanmasıyla birlikte bağlanma ilişkisinde ilk ciddi adımda atılmış olmaktadır. İlk temas bağlanma ilişkisinin oluşum sürecinde olmazsa olmaz bir öge değildir. Ancak ilişkiyi güçlendireceği düşünülmektedir. Yapılan çalışmada erken doğan bebeklerin annelerinin bebekleriyle ilk teması ilk iki gün ile 30 gün sonra gerçekleştirdikleri görülmüştür. Bu da, zamanında doğan bebeklerle erken doğan bebekler arasında ilk bağlilik ilişkisinin kurulmasında bir fark olduğunu açıkça göstermektedir. Sağlık sorunlarının artmasıyla birlikte anne ve bebek uzun süre birbirlerinden ayrı kalmaktadırlar. Emzirme, dokunma, altını temizleme ve sevme gibi bebeğin birincil ihtiyaçlarını doğrudan karşılayamayan annelerin, bebekleriyle ilk kez bir araya geldiklerinde sorunlar yaşadıkları görülmektedir. Çalışmada sadece iki bebeğin 30 gün sonra anneleriyle temas içerisine geçtikleri belirlenmiştir. Yapılan görüşmelerde annelerin, bebeklerine alışmakta sorun yaşamadıkları öğrenilmiştir.

İlk aylarda, anne-bebek arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi ve ilerideki bağlanma ilişkisini yordayabilmek amacıyla yapılan gözlemler önemlidir (Medoff-Cooper ve ark. 1993). Annenin bebeği ile geçirdiği

zaman dilimi ve bebeğin ihtiyaçlarına cevap verme yeterliği anne-bebek bağlanma ilişkisi açısından dikkate değerdir. Bağlanma ilişkisinin niteliğini anne belirliyor ve ilişkinin odağını oluşturuyorsa (Donley 1993), bebeğin bakımını annenin üstlenmesi daha da önem kazanmaktadır. Çalışmada, annelerin %66.6'sının bebeğin bakımını üstlendiği, %20'sininse yakın akraba ve anne destekli büyütüldüğü gözlenmiştir. Bu da, örneklem grubunun %86.6'lık bölümünün ilk bağlanma ilişkisini birincil bakıcı açısından sağlıklı olarak kurduğunu göstermektedir.

Yapılan araştırmalar erken doğan bebeklerle, zamanında doğan bebeklerin anneleriyle ikili ilişkilerinin farklı olduğu yönündedir. Bu durumun ana nedeni annelerin bebeklerin bağlanma şiddetini belirlemede güçlük çekmeleridir. Erken doğan bebeklerin anneleri bebeklerinin her durumda protesto davranışında bulduklarını belirtmişlerdir. Bu da bağlanmanın şiddet ve düzenliliğinin belirlenmesini güçleştirmektedir. Nitekim, bağlanmanın şiddetine yönelik olarak belirlenen bulgular erken doğan bebeklerin bağlanma davranışlarının 3. ayda durağanken 9. aya doğru çeşitlendiği yönündedir. Bunda bebeklerin motor ve zihinsel gelişim açıklarını kapatmalarının etkili olduğu düşünülmektedir. Erken doğan bebeklerin bağlanma şiddetlerinin düzensizliğinin bir başka nedeni ise, erken doğan bebeklerin annelerinden uzun süreli ayrı kalmaları ve bunların annede yıkıcı tepkilere neden olması olarak gösterilmektedir (Goldberg ve ark. 1986, Soysal ve ark. 2000). Bu nedenle annelerin kısa süreli yardım gruplarına katılmaları, aileleri tarafından desteklenmeleri bir kez daha önem kazanmaktadır. Çalışmamızda, erken doğan bebeklerin anneleriyle, zamanında doğan bebeklerin annelerinin eşlerinden yeterince yardım görmediklerini ancak aile büyüklerinin bakım konusunda verdikleri destekle bu açığı kapattıklarını vurguladıkları dikkati çekmiştir.

Bir başka ilginç bulgu ise zamanında doğan bebeklerin bağlanma şiddetlerinin 3. ayda daha belirginken 6. ayda düzenliliğinin değişmesidir. Bunda, 6. ayla birlikte başlayan bağlanma örüntüsünün yeni şekillenmesinin ve bebeğin ilgilerinin artmasının, bilişsel ve motor alanlardaki gelişimin anne-babaların değerlendirmelerinde etkili olduğu düşünülmektedir.

Erken doğan bebekler genellikle güvenli bağlanma ilişkisi kurabilmektedirler. Ancak, bu bebeklerin erken ilişkide desteklenmeleri gerekmektedir (Goldberg ve ark. 1986). Bu noktada hastanede bakım veren ekibin

kalitesi -yeterli işgücü ve teknik donanımına sahip olma gibi-, annenin bebeğini görebilmesi ve tinsel temas sağlayabilmesi, hastaneden çıktıktan sonra bebeğe uyum gibi durumlar ön plana çıkmaktadır. Çalışmanın bir bölümünün yürütüldüğü Gazi Hastanesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Ana Bilim Dalı'nda annelere yönelik kısa yardım programlarının uygulandığı ve ekibin de hasta grubunun ihtiyaçlarına karşılık nitelikte olması bu noktada önem kazanmaktadır.

Yazın, incelendiğinde erken doğan bebeklerle zamanında doğan bebeklerin bağlanma örüntülerine ilişkin çelişkili bilgilerle karşılaşılmaktadır. İncelenen pek çok çalışmada, erken doğan bebeklerle, zamanında doğan bebeklere bir yaşına geldiklerinde Yabancı Durum Testi uygulandığı, ancak bir farkın belirlenemediği görülmüştür (Bakermen ve Brown 1980).

Bağlanmanın oluşmaya başladığını göstermek amacıyla uygulanan BSA'dan, erken doğan bebeklerle zamanında doğan bebeklerin aldıkları puanlar arasında da fark gözlenmektedir. Farkın zaman içinde belirginleştiği ve cinsiyetin değişimde ön plana çıktığı görülmektedir. Tüm bebeklerde bağlanmanın oluştuğu saptanmıştır. Ancak, bağlanmanın şiddeti ve başlangıcı açısından her iki grup arasında farklılıklar olduğu belirlenmiştir. Bağlanmanın şiddeti açısından erken doğan bebeklerle zamanında doğan bebekler arasında bir fark bulunmamıştır. Ancak, kızlarla erkekler arasında bir farkın olduğu gözlenmiştir. Bu durumda; cinsiyet beklentisi, gebeliğin planlı-plansız olması ve verilen bakımın kalitesinin etkili olduğu düşünülmektedir.

Yaşamın ilk üç yılında anne-babasına güvensiz bir şekilde bağlanan çocukların, okul öncesi dönemde problem çözme konusunda güvenli bağlanma geliştiren çocuklara göre daha sorunlu bir dönem yaşadıkları görülmüştür (Zeanah ve ark. 1997). Bağlanma ilişkisinin niteliği konusunda okul öncesi çocuklarla yapılan çalışmaların sonuçları incelendiğinde; güvenli bağlanma geliştiren çocukların yaşlarına göre sosyal becerilerinin yüksek, olumlu duygulanımlarının olumsuz duygulanıma göre daha fazla olduğu, yetişkinlerle işbirliği ve uyum içerisinde bulunabildikleri görülmüştür. Güvensiz bağlanma geliştiren çocuklarınsa, sosyal izolasyona eğilimli, sinirli, rahatsız, huzursuz, akranlarına ve öğretmenlerine karşı saldırgan, uyumsuz, depresif, imgeleme gerektiren oyunlarda başarısız oldukları ve sorumluluklarını yerine getiremedikleri gözlenmiştir. Gerilimli direnç gösteren çocuklarınsa, sıklıkla fiziksel şiddet

uyguladıkları, düzeni bozucu davranışlar sergiledikleri, kurallara düşünmeden karşı çıktıkları ve aniden öfkelenedikleri belirlenmiştir. Gerilimli kaçınan bağlanma geliştiren çocuklarınsa, çevrelerindeki kişileri kontrolleri altına alma eğiliminde oldukları ve öfkelerini doğrudan ifade edemedikleri tespit edilmiştir (Perry ve ark. 1990).

Bu bilgilerin ışığında, çalışmamızın bundan sonraki aşamasında bebeklerin yabancı durum testi ile değerlendirilmesi ve bağlanma türlerine göre aileye danışmanlık verilmesi düşünülmektedir. Böylelikle erken doğan bir bebeğe sahip olan anne-babaların yalnızca bilişsel ve motor alanlardaki geriliklere odaklanmasını önleyip, duygusal alana yönelmelerini sağlamaktır.

KAYNAKLAR

- Amerikan Psikiyatri Birliği (1994) Mental Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı. IV. baskı, (DSM-IV), (Çev. E. Köroğlu), Amerikan Psikiyatri Birliği, Washington DC, Ankara, Hekimler Yayın Birliği.
- Atasoy Z (1996) 6 Aylık Bebeklerde Bağlanma. Ankara, Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Ana Bilim Dalı.
- Atasoy Z, Ertürk D, Şener Ş (1997) Altı ve on iki aylık bebeklerde bağlanma. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 8(4):266-279.
- Bakerman R, Brown J (1980) Early interaction: Consequences for social and mental development at 3 Years. *Child Dev*, 55: 718-728.
- Barrera ME, Rosenbaum PL, Cunningham CE (1986) Early home intervention with low-birth-weight infants and their parents. *Child Dev*, 57:20-33.
- Boccio M, Laudenslager MN, Retie ML (1994) Intrinsic and extrinsic factors affect infant responses to maternal separation. *Psychiatry*, 57: 43-50.
- Bowlby J (1988) A secure base: Clinical applications of attachment theory. London, Routledge.
- Casidly J (1986) The ability to negotiate the environment: An aspect of infant of competence as related to quality of attachment. *Child Dev*, 57: 331-337.
- Casidly J (1988) Child-mother attachment and the self in six year olds. *Child Dev*, 59:121-134.
- Cohn JF, Tronick EZ (1987) Mother-infant face-to-face interaction: The sequence of dyadic states at 3, 6, and 9 months. *Developmental Psychology*, 23 (1): 68-77.
- Crockenberg S (1983) Early mother and infant antecedents of Bayley scale performance at 21 months. *Developmental Psychology*, 19 (5): 727-730.
- Cynthia A, Stifter CA, Coulchan CM ve ark. (1993) Linking employment to attachment: the mediating effects of maternal separation anxiety and interactive behavior. *Child Dev*, 64: 1451-1460.
- Denham SA (1993) Maternal emotional responsiveness and toddler's social-emotional completeness. *J Child Psychol Psychiatry*, 34: 715-728.
- Dodson F (1995) Çocuk Yaşken Eğilir: Doğundan Altı Yaşa Kadar Çocuk Bakımı ve Eğitimi, (Çev. S. Selvi), İstanbul, Özgür Yayınları.
- Donley MG (1993) Attachment and the emotional unit. *Fam Process*, 32:3-22.
- Erkuş A (1994) Psikolojik Terimler Sözlüğü. Ankara, Emel Matbaacılık.
- Goldberg S, Perrotta M, Minde K ve ark. (1986) Maternal behavior and attachment in low-birth-weight twins and singletons. *Child Dev*, 57:34-46.
- Goldsmith HH, Alansky JA (1987) Maternal and infant temperamental predictors and attachment: a meta-analytic review. *J Consult Clin Psychol*, 6(55):805-816.
- Goodfriend MS (1993) Treatment of attachment disorder of infancy in a neonatal intensive care unit. *Pediatrics*, 91(1): 139-142.
- Hortaçsu N (1991) İnsan İlişkileri. Ankara, İmge Kitapevi.
- Isabella RA (1993) Origins of attachment: Maternal interactive behavior across the first year. *Child Dev*, 64:605-621
- Joseph R (1992) The Right Brain and the Unconscious Discovering the Stranger Within. New York, Plenum Press.
- Kaplan HI, Sadock BJ, Grebb JA (1994) Synopsis of Psychiatry. Baltimore, Mary Land Press, s.161-165.
- Lewis M (1990) Models of developmental psychopathology. Handbook of developmental psychopathology, M Lewis, S Lewis (Ed), New York, Plenum Press.
- Medoff-Cooper B, Carey WB, Mcdevitt SC (1993) The early infancy temperament questionnaire. *J Dev Behav Pediatr*, 14(4): 230-235.
- Morgan CT (1991) Psikolojiye Giriş: Ders Kitabı. Çev. H.Ü. Psikoloji Bölümü. Yayın sorumlusu: Sirel Karakaş, Ankara, Meteksan.
- Nie NH, Hull CH, Jenkins JG ve ark. (1975) SPSS: Statistical Package for Social Science, 2. baskı, New York, McGraw Hill, Inc.
- Pearson JL, Cowan PA, Cowan CP ve ark. (1993) Adult attachment and adult child-order parent relationships. *Am J Orthopsychiatry*, 63(4):606-613.
- Perry DG, Perry LC, Boldizar JP (1990) Learning of Aggression. M Lewis, SM Miller (Ed), Handbook of Developmental Psychopathology, New York, Plenum Press.
- Rijt-Plooij HHC, Plooij FX (1993) Distinct periods of mother infant conflict in normal development: Sources of progress and germs of pathology. *J Psychol Psychiatr*, 34(2):229-245.
- Roe KV, Drivas A (1993) Planned coception and infant functioning at age three months: a cross-cultural study. *Am J Orthopsychiatry*, 63(1):120-125.
- Schaffer HR, Emerson PE (1964) Monographs of the Society for Research. *Child Dev*, 29, 3(Serial No: 94).

Soysal AŞ (1999) Erken doğan bebeklerle zamanında doğan bebeklerin psikomotor ve duygusal gelişimlerinin değerlendirilmesine ilişkin bir çalışma. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara.

Soysal AŞ, Ergenekon E, Aksoy E (1999) Yenidoğan döneminde hastanede uzun süreli tedavi görmenin bağlanma örüntüsü üzerindeki etkileri: Bir olgu sunumu. Klinik Psikiyatri Dergisi, 2:266-270.

Soysal AŞ, Ergenekon E, Eroğlu D ve ark. (2000) Bebekleri tanı açısından yüksek-standart risk altında olan annelerin duygudurumlarının kısa süreli yardım grupları ile değerlendirilmesi. Psikiyatri Psikoloji Psikofarmakoloji Dergisi, 8 (2):106-111.

Şener S, Türkmen F (1989) Yetiştirme Yurdundaki Çocuklarda Nesne Bağımlılığının İncelenmesi (Yayınlanmamış bir çalışma).

Tabachnick BG, Fidell LS (1996) Using Multivariate Statistical. 3. Baskı, New York, Harper Collins College Publishers.

Waters E, Posada G, Crowell J ve ark. (1994) The development of attachment: from control system to working models. Psychiatry, 57:32-42.

Zeneah CH, Benoit D, Barton M ve ark. (1993) Representations of attachment in mothers and their one year old infants. J Am Acad Child Adolesc Psychiatry, 32(2):278-286.

Zeanah CH, Boris NW, Lrriey JA (1997) Infant development and developmental risk: a review of the past 10 years. J Am Acad Child Adolesc Psychiatry, 36 (2):165-178.

Teşekkür:

Çalışmaya katkılarından dolayı Prof. Dr. Kıvılcım Gücüyener, Doç. Dr. Melike Sayıl, Doç. Dr. Melda Akçakın, Yrd. Doç. Dr. Belgin Ayvaşık ve Uzm. Psk. Sedat Işıklı'ya teşekkür ederiz.